

LA RECEPCIÓ DE L'ART I LA LITERATURA IDEALISTES A CATALUNYA DE 1883 A 1892

Aquest treball que presento avui és el resultat d'una investigació ja antiga, però no publicada mai, respecte als corrents idealistes dins el Modernisme a Catalunya. Per intentar determinar l'abast d'aquesta estètica i abans d'estudiar les produccions idealistes purament catalanes, vaig realitzar un estudi de la recepció de l'idealisme europeu essencialment mitjançant la ressenya d'articles i reproduccions d'obres d'art publicats a les revistes de Barcelona, principalment a les diverses «Il·lustracions». Vaig dividir el període considerat en dues parts, la primera que presento ara i que correspon a una època premodernista i presimbolista de 1883 a 1892, i una segona, més important tant quantitativament com qualitativa, de 1893 a 1906, que correspon plenament al Modernisme i que determina en gran part la seva vessant simbolista, però que per l'extensió no puc mostrar en el marc forçosament reduït d'una comunicació a un col·loqui.

Tota la reflexió que exposaré es basa en una llista cronològica d'articles de premsa i de reproduccions d'obres plàstiques que no puc llegir ara i que figura en annex a la meua comunicació, la qual cosa m'estalvia de posar notes de peu de pàgina, ja que el lector trobarà fàcilment en l'annex les referències de les obres esmentades.

La primera cosa que es veu en el període 1883-1892, és la presència encara notable del romanticisme i particularment dels artistes postromàntics, la qual cosa confirma una vegada més que l'art idealista de finals del segle XIX es pot considerar un neoromanticisme després de la ruptura del positivisme i del realisme. Entre 1883 i 1886 les reproduccions dels dibuixos de Gustave Doré es troben força sovint a la revista *La Ilustración Artística* de la casa Montaner y Simon que edita en castellà, els mateixos anys, les obres mestres de l'il·lustrador: *Historia de los Cruzados*, *Las fábulas de La Fontaine*, *El Rolando furioso*, etc. Els gravats de Charles Méryon, especialment la sèrie de les torres de la «Notre-Dame» de París, són també típicament postromàntics, així com el dibuix *Marguerite à l'Église* d'Ary Scheffer. Un altre caràcter romàntic és la freqüència de temes shakespearians. Els preraphaelites anglesos són evidentment els més nombrosos a il·lustrar aquesta temàtica, amb Frank Dicksee i

Ford Madox Brown, però també hi ha francesos com Albert Maignan (*Le réveil de Juliette*). La revista *L'Avens* publica el 1884 la traducció catalana del monòleg d'Hamlet.

Cal subratllar nogensmenys que aquestes obres postromàntiques són reproduïdes sobretot en la primera meitat del període estudiat, de 1883 a 1887, mentre que en la segona meitat trobarem més obres presimbolistes o ja simbolistes.

Per clarificar el meu estudi, dividiré el meu corpus per països.

LA PINTURA RELIGIOSA ITALIANA

Començaré primer per la pintura religiosa italiana, especialment la del pintor napolità Domenico Morelli, en la qual s'infiltra el realisme. De fet Morelli, amb l'excepció de les seves escenes bíbliques orientalistes, prova d'aconseguir, en la resta de la seva producció religiosa, una difícil síntesi entre la realitat i l'ideal. Les obres reproduïdes en *La Ilustración Artística* els anys 1888 i 1889, *Stella Matutina* i *Juana Coeli* amb llur misticisme sensual, són característiques d'aquest assaig de síntesi. El crític anònim de «Nuestros grabados» explica que Morelli harmonitza el real i l'ideal en *Juana Coeli*, mentre que el seu comentari de *Stella Matutina* és encara més explícit:

Morelli es conceptuado actualmente no solo uno de los primeros pintores italianos, sino el jefe de una escuela... Consiste esa escuela o género propio en conciliar la verdad con el idealismo, hacer lo más poético sin salirse de lo más cierto.

L'obra religiosa *Mater amabilis* de l'artista sicilià Giuseppe Sciuti s'assembla molt a l'obra de Morelli. Pel que fa a les obres de Giacomo di Chirico *Celui qui arrive et celui qui s'en va* i d'Ernesto Bazzaro *La vie*, ambdues són pintures de factura realista però de temàtica simbòlica; la primera simbolitza la vida i la mort mitjançant un naixement i un enterrament i la segona el misteri de la vida. Retrobem, doncs, la mateixa concepció d'un art alhora realista i espiritual. Una altra pintura italiana religiosa reproduïda, *Pobre Maria mia*, d'Augusto Corelli, és més anecdòtica i sentimental.

Aquesta pintura religiosa italiana representada principalment per Domenico Morelli (un article de H. Zimmern a *La Ilustración Artística* es dedica a ell: «Domenico Morelli y sus obras») vol una síntesi entre allò real i allò ideal que prefigura, d'alguna manera, el que serà la pintura religiosa catalana de 1889 a 1893, pintura nogensmenys més inspirada per l'exemple del pintor francès Jean François Millet. Contribueix, doncs, gràcies a la introducció de cert realisme dins l'art sagrat, a preparar el camí d'una revifalla de l'art religiós que s'havia estancat en unes fórmules acadèmiques.

L'IDEALISME ALEMANY, ESCANDINAV, SUÍS I CENTREEUROPEU

La majoria de pintors alemanys difosos a Catalunya pertanyen a l'escola de Munic, i pel que fa als artistes d'Europa central, gairebé tots van estudiar a l'escola de Belles Arts de Viena. Gran part de les reproduccions d'obres es publiquen a *La Ilustración Artística*, revista conservadora i tradicional tant a nivell social com artístic, que es dirigeix a la burgesia benpensant catalana. Per a aquesta, Munic era una Atenes moderna i les seves exposicions anuals tenien un gran relleu. Molts dels quadres reproduïts són obres que es van fer notar en aquestes exposicions com *Laure de Noves* de Conrad Kiesel, *Sainte Elisabeth de Hongrie* de Wilhem Volz i *Pandore* de Jürgen Hosslin, totes exposades l'any 1888. Aquesta pintura alemanya i austríaca divulgada a Barcelona es pot dividir en dues categories, la d'una tendència postromàntica, literària i sentimental, i d'altra banda una pintura religiosa més realista.

Cuno Bodenhausen (*La fable, le baiser de la Willis*), Wilhelm Bernatzik (*Rêverie*), Wenceslas Cerny (*La fée du bois*), Carl Hoff (*L'automne de l'âme*), Conrad Kiesel (*Laure de Noves*), Jürgen Hosslin (*Pandore*) i l'escultor Gustav Eberlein (*L'Amour embrassant Psyché sur l'Olympe*) pertanyen a la primera categoria. He seleccionat aquestes obres entre moltes d'altres, d'una banda per llur temàtica, fantàstica, llegendària o literària, i de l'altra pel caràcter antirealista marcat per una factura polida acadèmica i el tractament romàntic de la composició, complicada i atapeïda. La descripció que Alfred Opisso fa del quadre *Rêverie* de Bernatzik, de títol francès molt suggestiu i simptomàtic, és un perfecte exemple d'aquesta retòrica romàntica:

(...) meditabunda, ensimismada, *rêveuse*, señorita o señora que está en la barquilla, entre juncos y lirios de agua, ondulantes algas, acuáticas plantas y fantásticos insectos y moluscos, emblemas de misteriosos amores.

Hans Makart, pintor austríac molt cèlebre d'aquella època, és l'artista més important d'aquest grup. Els seus frescs allegòrics de la música i de la pintura representen les obres que més s'acosten a l'art ornamental idealista de finals del segle XIX.

La pintura religiosa és sobretot representada per Gabriel Max, deu obres del qual són reproduïdes per *La Ilustración Artística* entre 1886 i 1890. A més a més de Max, trobem Ernst Zimmermann (*Jésus Christ et les pécheurs*), l'hongarès Árpád Feszty (*Las santas mujeres junto al sepulcro*), i dues obres marca-des per la influència del realisme, mentre que les obres de Friedrich Kaulbach (*Sainte Cécile*) i de Wilhem Volz (*Santa Isabel d'Hongria*) es caracteritzen per llur misticisme sentimental i la idealització de les santes representades. Gabriel Max és l'artista més notable del grup. La seva obra sorprèn per la simplicitat de la composició, sovint primers termes d'un sol personatge. Crea un tipus femení melancònic i somniador, sovint representat en moments d'èxtasi, la qual

cosa l'acosta a vegades als prerrafaelites, amb qui comparteix el gust per la introspecció psicològica.

Amb el pintor finlandès Albert Edelfelt passem a la nova escola de pintura realista religiosa que augmenta la influència en tot Europa amb l'italià Morelli i el bavarès Uhde. De tota manera Edelfelt és vist formant part d'aquesta nova escola per la revista *La Ilustración*, que en reproduïx la tela *Marie Madeleine* el 1891 amb aquest comentari crític:

Desde que el pintor bávaro Uhde expuso años atrás en el Salón de París su Cristo llamando a sí a los niños en una escuela contemporánea, marcando de esta suerte la unión entre la leyenda bíblica y nuestro tiempo, el público ha tenido ocasión de contemplar algunas obras pictóricas inspiradas en los mismos principios, entre ellas... *María Magdalena*, debida al notabilísimo pintor finlandés A. Edelfelt, el cual nos presenta una María Magdalena arrojándose a los pies del Cristo, en un paisaje muy realista y con la intención visible de modernizar la escena.

Arnold Böcklin, el gran pintor idealista suís de formació germànica, només apareix una sola vegada en les revistes catalanes abans del 1893. És significatiu que sigui a *La Ilustración Ibérica*, que, tal com ho veurem en l'art britànic, és la revista barcelonina que es trobava més al corrent de l'actualitat artística europea gràcies al seu director i crític d'art Alfred Opisso. Aquest, en el seu comentari de les obres *Ydille en mer*, *La grotte du dragon* i *La violència*, dóna una bona idea de la situació de l'artista en l'art europeu i de la seva originalitat:

Lo que representan en Francia Puvis de Chavannes y Gustave Moreau y en Inglaterra Eduardo Burne Jones, esto es, el genio pictórico mezclado con una fuerte dosis de excentricidad, tiene su admirable encarnación en Suiza en el pintor cuyo nombre hemos escrito más arriba y que tiene su estudio en Zurich. (...) ha encontrado Arnoldo Böcklin la más perfecta adaptación a su poderosa fantasía, enamorada de lo patético y terrible, en lo que, valiéndose de una paradójica expresión, se ha llamado el Realismo en lo Ideal...

EL PRERAFaelITISME BRITàNIC I LA PINTURA NORD-AMERICANA

El prerrafaelitisme domina les aportacions britàniques, sobretot després del 1887. Hi trobem tant els membres fundadors del moviment com artistes menors que en reben la influència. Aquests darrers, Frank Dicksee, il·lustrador de Shakespeare, i Albert Moore, artista molt cèlebre aquell temps, apareixen fins i tot els primers ja el 1885 a *La Ilustración Ibérica*. Del mateix any 1885 és l'article, molt interessant, de F. Giner de los Ríos, «La pintura contemporánea en Inglaterra, los Preraphaelitas», publicat a *La Ilustración Artística*, que ens dóna una idea del grau de coneixement de l'art anglès a Espanya. F. Giner demostra conèixer el tema del seu article. Disposa dels catàlegs il·lustrats de les exposicions de la Royal Academy i de la Grosvenor Gallery i del llibre de M. Chesneau, *His-*

toire de la peinture anglaise, publicat a París l'any 1882. Defineix força bé el preraphaelisme com una tendència romàntica, medieval i arqueològica que constitueix un dels aspectes més notables de l'art anglès. La importància de Ruskin és ben notada, així com la de «l'Arts and Craft movement» amb William Morris. Giner no fa cap diferència entre el primer preraphaelisme realista de Ford Madox Brown i el preraphaelisme posterior simbolista de Burne-Jones. Aquest, segons es desprèn de l'article, és el pintor més notable del moviment i D. G. Rossetti només es menciona una vegada al mig d'una llista de pintors preraphaelites. Giner de los Ríos en dóna, doncs, una informació objectiva i documentada, no es tracta d'un panegíric ni d'una crítica negativa. D. G. Rossetti romandrà desconegut encara alguns anys a Barcelona, tal com ho proven les notes d'Alfred Opisso que acompanyen algunes reproduccions i retrats seus publicats el 1887 i el 1889 a *La Ilustración Ibérica*. Només és a finals de l'any 1891 que Alfred Opisso, en alguns breus comentaris a gravats publicats, comença a judicar favorablement l'artista. Quan comenta un estudi de cap de noia, escriu:

D. G. Rossetti dió a conocer un nuevo tipo de belleza, que jamás será popular, por supuesto; como si hubiese querido presentar la Monna Lisa del siglo XIX, triste en vez de sonriente.

El 12 de desembre, en una nota necrològica, Opisso compara el paper d'innovador de Rossetti amb el de Wagner:

Rossetti, no menos ilustre poeta que pintor, fue, efectivamente, una organización artística excepcional, representando, hasta cierto punto, lo que representa en música el wagnerismo considerado como antítesis de la guitarra italiana.

És la primera vegada que Opisso menciona el poeta, però igual com per al pintor, el crític roman molt evasiu. En aquest període de 1885-1892, Opisso sembla escriure només per referències sobre Rossetti, no penso que conegui personalment l'obra, ni els originals dels quadres, ni la poesia. Això canviarà radicalment pocs anys més tard.

Es podria dir que el desconeixement respecte als altres artistes preraphaelites a Catalunya és anàleg, i generalment més gran que sobre Rossetti. Artistes menors que participen poc o molt en el moviment —Frank Dicksee, Peter MacNab, Enriqueta Rae, Strudwick, William Richmond, E. J. Poynter, H. Schmaltz—, es veuen tan representats com artistes molt famosos aleshores com, són ara Albert Moore, George Watts o Salomon J. Salomon, que graviten entorn del preraphaelisme, i fins i tot els fundadors de la cèlebre confraria, la «brotherhood» —Ford Madox Brown, D. G. Rossetti, Holman Hunt, Millais— i els seus darrers grans representants, E. Burne Jones i William Morris. Aquesta barreja indistinta és una prova més del coneixement superficial del preraphaelisme a Catalunya. Nogensmenys el nombre d'obres reproduïdes i la

frequència de publicació són relativament importants, principalment a *La Ilustración Ibérica*, que té un paper d'introducció encara tímid però real del prerrafaelitisme, paper que esdevindrà preponderant els anys 1893-1896. Burne-Jones i Ruskin són dos casos excepcionals per l'època considerada, ja que llur notabilitat és subratllada per Alfred Opisso, que sembla relativament informat sobre ells. Dos quadres de Burne-Jones són reproduïts, sempre sota la forma de gravats en blanc i negre, per *La Ilustración Ibérica: L'Anunciació*, el 1886, i *Sibila Delfica*, el 1888. Opisso posa en relleu l'espiritualitat graciosa i harmònica d'aquestes obres que qualifica d'estranyes, singularment poètiques però. Opisso sembla conèixer relativament les teories estètiques de Ruskin. En el seu comentari d'un retrat del cèlebre crític britànic, publicat l'any 1891, tradueix un curt extracte on Ruskin explica com s'ha de pintar a partir de la natura, cita els seus llibres més coneguts i en resumeix de manera força exacta l'activitat:

Entre los hombres ilustres que han dominado en el mundo del arte durante el presente siglo ocupa indudablemente el primer puesto por su autoridad y su poder el famoso estético inglés John Ruskin, fundador del prerrafaelitismo. Su influencia ha sido enorme en Inglaterra: la pintura, la arquitectura y las artes decorativas han sido allí lo que ha querido John Ruskin? Y qué ha querido? Que el arte ejerciese una misión moralizadora activa, ya por medio de los asuntos históricos, ya por medio del paisaje; pero así unas obras como otras ejecutadas con tal precisión y exactitud que no pudiese llevarse más allá el análisis, la reproducción de los más nimios pormenores. Tratábase, en una palabra, de pintar lo verdadero, base de lo bueno y de lo bello.

L'escultura anglesa reproduïda a les revistes barcelonines és en conjunt acadèmica, amb, com a exemple paradigmàtic, el professor de la Royal Academy Edgar Boehm, del qual el retrat de Carlyle és més notable pel personatge esculpt que per l'artista. Només Edward Onslow Ford, les obres del qual *La biedra* i *La locura* són reproduïdes a *La Ilustración Ibérica* el desembre de 1892, s'inscriu en una tendència idealista moderna, ja propera de l'Art Nouveau.

La pintura americana es troba poc representada en el panorama que presentem. *La Ilustración Ibérica* és la sola revista que en reproduïx algunes obres. Curiosament, tres dels quatre pintors mencionats practiquen un art fantàstic i visionari amb reminiscències orientals. Eliuh Vedder n'és el més original amb els seus temes d'astronomia fantàstica, com *La trona de Saturno*, acompanyat d'un poema de Joaquim Bartrina, o *Las Plèiades*, a propòsit de les quals Opisso escriu:

Este pintor, norte-americano, es uno de los más originales de la presente época. Su talento es el de un visionario y simbolista, pero posee el sentimiento de la belleza y a la vez la destreza técnica necesaria para expresar gráficamente las más fantásticas concepciones, a la manera que la poseían Edgardo Poe y Hawthorne.

El bada de la resaca de M. Church és igualment un quadre fantàstic, de factura arremolinada moderna i dinàmica, semblant a un malson, mentre que Sid-

dons Mowbray, en *El deva (espíritu maligno) capturado por las Peris*, mescla l'aspecte fantàstic amb l'orientalisme, orientalisme d'altra banda també present a *La trona de Saturno*, d'Eliuh Vedder, inspirat en un fragment del *Rubaiyat* d'Omar Khayyam. El quart pintor americà, d'un tros lluny el més notable, James A. Whistler, només és conegut aleshores a Barcelona com a retratista, delicat i talentós segons Alfred Opisso; l'únic que se'n publica a *La Ilustración Ibérica* és el *Retrato de mi madre* i el del cèlebre violinista espanyol Pablo Sarasate. El Whistler paisatgista poètic i musical encara es desconeix.

L'ART IDEALISTA FRANCÈS I BELGA

En l'art francès es pot observar la mateixa heterogeneïtat entre els grans representants de l'idealisme i els artistes menors com en l'art britànic. Nogensmenys els primers són més coneguts i judicats que els grans preraphaelites. Els precursors del Simbolisme, Gustave Moreau, Puvis de Chavannes en pintura i Auguste Rodin en escultura es troben a les revistes catalanes, de manera però molt desigual.

Alfred Opisso estima que Gustave Moreau és un dels mestres de la pintura francesa contemporània, subratlla l'admiració de l'artista pels primitius italians i veu la influència de Leonardo da Vinci en l'enigmàtica noia que porta el cap d'Orfeu al quadre epònim, que el crític català considera un perfecte exemple d'art idealista:

Gustave Moreau es un valiente: en medio de la irrupción del naturalismo pornocrático y del impresionismo japonés sigue fiel a las grandes tradiciones y demuestra como aún quedan recursos para pintar escenas en que la belleza alcanza las alturas de la sublimidad.

Quant al comentari d'*El Genio de la Fábula*, frontispici d'una edició de *Las fábulas* de La Fontaine publicat l'any 1887 a *La Ilustración Ibérica*, Opisso analitza la impressió de refinament, de preciositat i sobretot ja aleshores de «mal del segle» que transmet l'obra de Moreau:

Pocos artistas pueden jactarse como Moreau de ser hijos de su tiempo; en sus obras todas se ve que padece del *mal du siècle*, esto es de la insaciable sed de analizar y sutilizar la vida, del afán de quintaesenciarlo todo y de la manía de perseguir la resolución de los más misteriosos problemas.

Després d'una primera menció de Puvis de Chavannes en la ressenya del «Salon» de París el 1885 realitzada per Federico Cajal a *La Ilustración*, el primer comentari sobre el pintor francès es publica el novembre de 1886 a *La Ilustración Ibérica*, degut com sempre a la ploma d'Alfred Opisso, amb motiu de la reproducció d'un retrat del mestre per Léon Bonnat. Després d'una cur-

ta biografia i d'una llista de les obres decoratives més importants, Opisso jutja que Puvis és el pintor més discutit a França ja que pertany a una escola que encara no té gaire prestigi, l'escola simbolista. Cal recordar que aleshores, el 1886, el Realisme és el moviment innovador a Catalunya. El comentari següent, sempre d'Opisso, de *La familia del pescador*, reproduït el 1887, afirma de nou la idea d'un Puvis de Chavannes campió de la pintura simbolista i adversari del realisme.

Un altre gran pintor decorador lionès, especialitzat, però, en l'art sagrat, Hippolyte Flandrin, rep un comentari elogiós pel seu fresc *Domingo de ramos*, reproduït l'any 1884 per *La Ilustración Artística*. Aquesta revista tradicional i benpensant només pot fomentar un pseudoassaig de modernització de l'art catòlic. Creu veure en Flandrin un model per a una revifalla de la pintura mística en el segle XIX:

Flandrin, el primer artista místico de Francia, el más insigne profesor de pintura mural de esa Nación, ha ejecutado la *Entrada triunfal de Jesús* en uno de los lienzos de pared de la iglesia de San Germán de los Prados en París (...). A su simple vista se echa de ver que el misticismo artístico del siglo XIX, tan ideal, más ideal, sin duda, que el de los siglos XV y XVI, es capaz de producir, en lienzos y muros, tipos y escenas que únicamente en sus éxtasis ascéticos concibió el sublime precursor llamado Fra Angélico.

Las Maternidades d'Eugène Carrière són els únics quadres de l'artista reproduïts a *La Ilustración Artística* els anys 1889 i 1892. Els comentaris insisteixen sobre el caràcter sentimental d'aquestes obres, més que sobre llur tècnica, molt personal. De fet, Carrière es veu assimilat a un artista anecdòtic, sentimental i fins i tot moralista, ja que sembla fer l'apologia de la família. El caràcter misteriós i poètic del seu art passa desapercebut.

Les pintures decoratives de Raphael Collin, paisatges boirosos poblats de nimfes, alegories de les estacions i dels diversos moments del dia, *Fi de l'estiu*, *El matí*, *Crepuscle d'estiu*, van ésser reproduïts per *La Ilustración Artística* i *La Ilustración Ibérica*, revistes on es qualificava l'artista presimbolista de pintor-poeta. Dins el mateix corrent, en un estil, però, més d'il·lustració, trobem tot una sèrie d'artistes, representants menors de l'escola idealista, que practiquen un art sentimental i poètic, com ara Alfred Agache amb *Las peonias*, Hippolyte Lucas amb *Les fils de la Vierge*, L. Montégut amb *A la luz de la luna*, Léon Perreault amb *La nimfa i l'amor*, i Renard amb *La noche*. Algunes obres de pintors acadèmics es poden incloure en el corrent idealista, com per exemple *Le réveil de Juliette* i sobretot *El toque de rebate* d'Albert Maignan, *La poesia pastoral* de William Bouguereau i les il·lustracions de Georges Rochegrosse per a *Cuento de amor* de Paul Marguerite, uns sorprenents dibuixos idealistes de tècnica vaporosa. D'un estil semblant, més fantàstiques, però, són les vinyetes d'Albert Besnard que il·lustren *El anillo de Amasis* de Lord Lytton, que es van publicar poc mesos abans que les de Rochegrosse a *La Ilustración Artística* el 1981.

Pot semblar estrany trobar Jean-François Millet en aquesta sèrie d'artistes idealistes; no gensmenys aleshores, a Barcelona, Millet era considerat un artista que pinta la realitat, transcendint-la però. A més a més és revelador constatar que els comentaris a les diverses reproduccions d'obres de Millet publicades sobretot a *La Ilustración Ibérica* insisteixen en l'aspecte idealista i poètic del seu art. D'ençà de l'any 1885, en què es pot llegir:

(...) uno de los más ilustres idealistas que se hayan conocido, Millet amaba apasionadamente la naturaleza y nunca podía verla de otra manera que bella, sana y benéfica.

i d'ençà de juliol de 1886, quan el pintor és qualificat com «El más poético de los pintores campestres», fins al cèlebre *L'Angélu*s reproduït el 1889, els comentaris concorden. Es considera Millet no pas un pintor realista, sinó un artista que idealitza, i, d'alguna manera, ennobleix la natura donant-hi un caràcter alhora religiós i moral, amb la seva exaltació del treball de camp. En el fons Millet aconsegueix la unió entre la realitat i l'ideal, que era un dels fonaments de l'estètica del decenni 1880-1890, com es pot veure en la pintura religiosa europea. Això explica l'èxit i la fama de Millet aleshores.

Fernand Khnopff és l'únic pintor simbolista belga que té obres publicades en una revista catalana abans del 1893. Es tracta, una vegada més, de *La Ilustración Ibérica* on sis obres de l'artista belga són reproduïdes l'any 1891. Dins la secció «Nuestros grabados» Alfred Opisso li dedica un comentari prou llarg. De fet el crític català, perfectament al corrent de l'actualitat artística anglesa, tracta de Khnopff gràcies a una exposició seva a la galeria Hanover de Londres. Després d'una nota biogràfica i abans del comentari de les obres publicades, Opisso ens dóna la seva definició de l'art de l'artista belga:

(...) tratábase de una inteligencia hondamente investigadora con tendencias místicas y simbólicas; de un método de pintar gobernado por el efecto que deseara producir... Grande influencia ejerció Brujas en el desarrollo de las facultades de Fernando Khnopff. De los años allí pasados viénele, sin duda, su sincero simbolismo, más sutil y refinado que el del francés Gustave Moreau. El pintor belga es en esta parte un verdadero *miltoniano*, es decir, que no hiera en los sentidos, sino en la mente.

Tenim, doncs, una crítica favorable d'Opisso que mostra la seva comprensió de la nova estètica simbolista, ja estem, però a l'octubre del 1891, és a dir a la fi del període considerat.

Els primers esments d'Auguste Rodin a *La Ilustración Ibérica* el 1885 (bustos de Victor Hugo i de Jean-Paul Laurens) demostren el total desconeixement de la importància de l'escultor francès. L'any 1886, el comentari d'Alfred Opisso prova que encara no coneix bé l'obra de Rodin i que en parla per referències. De fet, la importància de Rodin només es reconeix a Catalunya l'any 1889, quan apareix a *La Ilustración Artística* la traducció de l'article d'Octave

Mirbeau publicat el mateix any a la *Revue Illustrée*. Al costat dels bustos ja coneguts a Barcelona de Victor Hugo, Jean-Paul Laurens i Dalou, Mirbeau insisteix en dues obres mestres, *La porte de l'enfer* i *Les bourgeois de Calais*. L'escriptor francès hi veu el naixement de l'escultura moderna, una escultura capaç d'expressar els estats de l'ànim i les passions.

LA LITERATURA PRESIMBOLISTA

Pel que fa a la literatura, hi observem el mateix dualisme que a les arts plàstiques. D'una banda trobem els autors admirats pels romàntics, Shakespeare i Goethe, i de l'altra banda devers 1885-1887 apareixen els creadors d'una sensibilitat moderna presimbolista, Baudelaire i Edgar A. Poe. La traducció de l'obra *Les Sorcières*, de Jules Michelet, anuncia un interès pels aspectes fantàstics i ocults de la vida humana, estrangers a l'esperit positivista. El gran crític literari Leopoldo Alas, «Clarín», dedica un notable article a Baudelaire, publicat del juliol al novembre 1887 a *La Ilustración Ibérica*, mentre que a *La Ilustración*, l'any 1888 es publica un esbós crític bastant elogiós de l'obra d'Edgar A. Poe. Tres anys abans, el 1885, *La Ilustración Ibérica* havia publicat la traducció d'un dels contes fantàstics més coneguts de l'escriptor americà, *El gato negro*.

La novel·la psicològica de Paul Bourget, com a superació de la novel·la naturalista, es troba també analitzada per «Clarín» l'any 1886, mentre que els articles de Théodore de Banville, «Estado de la poesía francesa en 1889» i de Guy de Maupassant, «Evolución de la novela en el siglo XIX», publicats respectivament el 1889 i el 1890 per *La Ilustración Artística*, constitueixen una bona introducció a la literatura francesa del segle XIX. Més actual també, però més parcial, Théodore de Banville qualifica els joves poetes de revolucionaris, jacobins, nihilistes de la poesia, decadents, delinqüents i simbolistes. Dóna llur concepció de la poesia, «tota poesia és música», i cita com a capitosts del moviment Mallarmé i el delicat Verlaine. Banville explica llur actitud com una reacció en contra la poesia pseudoclàssica del segle XVIII; en el fons, però, no l'aprova, sobretot respecte a un punt precís, la supressió de la rima, per a ell, «la vida, la idea, l'energia del vers francès». Preconitza la salvació de la poesia mitjançant l'estudi de la poesia de Victor Hugo i l'ús de l'alexandrí. De fet, el que fa Théodore de Banville és definir les seves pròpies concepcions poètiques, que són les de l'escola parnassiana.

Guy de Maupassant dibuixa un panorama de la novel·la del segle XIX, panorama que s'acaba amb els germans Goncourt i Zola, és a dir el naturalisme. Nogensmenys, sense citar-los, esmenta uns joves novel·listes que només s'interessaven per ells mateixos, es dediquen a la introspecció del jo, nova escola subjectiva, el punt de partença de la qual, segons Maupassant, seria *Adolphe*, de

Benjamin Constant. En conclusió, Maupassant engega les diverses escoles sense donar-ne la raó a cap, i definint la novel·la com la natura vista mitjançant un temperament, afegint que aquesta natura pot trobar-se tant en el món exterior com en la pròpia persona de l'escriptor.

Més interessant per al nostre tema són les notes sobre Barbey d'Aurévilly i Villiers de L'Isle-Adam publicades, i això és significatiu, el 1891 i el 1892, molt a prop, doncs, del període d'implantació de l'idealisme a Catalunya, que comença vers 1893. La nota que precedeix la traducció castellana del «Chevalier des Touches», *El cabecilla Destouches*, publicada a *La Ilustración*, és molt banal i general. L'existència de la traducció constitueix l'aspecte més interessant d'aquesta tímida introducció de Barbey. Al contrari, la nota d'Alfred Opisso sobre Villiers de L'Isle-Adam, publicada a *La Ilustración Ibérica*, és força reveladora del nou interès pel decadentisme a Catalunya. Opisso sembla conèixer l'obra de Villiers, en cita no només els *Contes cruels*, sinó també *L'Eve future*, *Tribulat Bonbomet*, *Histoires insolites* i *Les nouveaux contes cruels*. Es tracta d'una nota de divulgació mig biogràfica, ja que acompanya un retrat del pintor Paul Dester, no gensmenys el crític català judica Villiers com «la más extraordinaria figura del mundo de las letras contemporáneo» i el compara a Edgar A. Poe i a Hawthorne. Opisso defineix així la personalitat literària de Villiers:

Trátase, en suma, de un humorista sin límites ni freno, que se ensayó en todas las ramas de la literatura fantástica con verdadera prodigalidad de sutileza, de delicadas perversidades, de exquisitas complicaciones de ironía modernísima i de refinadísimas preciosidades de estilo.

I conclou tot assenyalant que una escola literària que es vana de seguir l'exemple de Villiers acaba de néixer a París.

EL WAGNERISME

L'interès per Wagner a Catalunya és anterior a l'època que estudiem. La societat coral Euterpe, dirigida per Josep Anselm Clavé, el 16 de juliol 1862 cantà la marxa triunfal de *Tannhäuser*. Els primers wagnerians catalans van ésser Vidal i Llimona, editor-proprietari de la revista prowagneriana *La España musical*, Felip Pedrell, que va escriure diversos articles de divulgació wagneriana per a *La España musical* que havia nascut l'any 1866, i Antonio Opisso, el qual, sempre per a *La España musical*, va traduir primer una biografia de Wagner deguda a Alberto Vicentini, publicada a partir de març de 1870, i després l'article de Schuré «Wagner y el drama lírico», publicat el 12 d'octubre de 1871. Fins i tot el 1874 es fundà la Sociedad Wagner, la finalitat de la qual era fer conèixer l'obra del mestre. Nogensmenys aquesta societat va mancar de vitalitat. El gran divulgador de Wagner a Espanya, abans del període moder-

nista i la ingent tasca de Joaquim Pena i de l'Associació Wagneriana fou Joaquim Marsillach (1859-1883), jove estudiant de medicina. Ja el 1878 publicà a Barcelona *Ricardo Wagner. Ensayo biográfico crítico*. El 1881 és el crític musical de *La Renaixensa* i col·labora a les revistes *Arte y Letras*, *La Il·lustració catalana* i *La Il·lustración Artística*. En aquesta publica, el 23 d'abril de 1882, «La Historia de Lohengrin». Uns dies després, el 17 de maig de 1882, té lloc la primera representació completa d'una òpera wagneriana a Barcelona, precisament *Lohengrin*, al Teatre Principal, sota la direcció del mestre Goula. D'aleshores ençà, el wagnerisme es desplega ràpidament. La revista fundada per Felip Pedrell *Notas Musicales y Literarias* dedica a Wagner, l'any 1883, arran de la seva desaparició, tres números. El mateix any el Liceu estrena *Lohengrin*, el 1885 *El vaixell fantasma* i el 1887 *Tannhäuser*. Paral·lelament, durant tot l'any 1885, *La Il·lustració Catalana* publica una traducció dels *Nibelungen* deguda a Albert Puigdollers, la qual cosa demostra un interès per la llegenda i el folklore, però també la influència de Wagner que va posar de moda el cicle èpic germànic. Al començament del decenni 1890-1900, els concerts wagnerians sovintegen i preparen el públic català a futures representacions de les òperes. La Sociedad de Conciertos de Madrid, el 1891, organitza al Teatre Tívoli cinc concerts triomfals. Hom escolta per primera vegada a Barcelona el «Preludi» i «La mort d'Isolda», «Els murmuris del bosc» de *Sigfried*, «l'obertura» de Rienzi, «L'entrada dels déus al Walhalla» de *L'or del Rin*, i una selecció dels *Mestres cantaires*. La Sociedad Catalana de Conciertos inaugura la seva activitat el 1892 tocant, conjuntament amb l'Orfeó Català, «La consagració del Graal» de *Parsifal* i la «Cavalcada de les Walkiries». Aquest període de 1881-1892 apareix, doncs, com el d'una progressiva implantació de l'estètica wagneriana tant des del punt de vista musical com dramàtic, estètica profundament idealista que tindrà molta importància en la plasmació del Simbolisme a l'època del Modernisme. Aquest procés no es fa sense les acostumades polèmiques amb els defensors de l'òpera italiana, com a tot Europa; nogensmenys, igual com per a la pintura, la més forta reacció tradicionalista ve de Madrid, on ja l'any 1874, *La Revista Europea* replicava al wagnerisme de *La España Musical* publicant les *Cartas musicales sobre la música de Wagner*, del compositor antiwagnerià Barbieri.

CONCLUSIONS

Al contrari d'allò que es podria deduir dels estudis sobre art i literatura del decenni 1882-1892, i particularment els meus, en què insisteixo sobre el predomini del Realisme i fins de certs aspectes del Naturalisme, la qual cosa em sembla encara avui exacta, cal admetre nogensmenys que l'art idealista europeu de l'època no és desconegut a Catalunya. Després dels postromàntics Gus-

tave Doré, Ary Scheffer, Hippolyte Flandrin, les obres dels quals apareixen reproduïdes principalment entre 1883 i 1886, els preraphaelites i alguns eminents representants del moviment simbolista, que són els seus grans precursors des del punt de vista cronològic, Puvis de Chavannes, Gustave Moreau, Böcklin, i Burne-Jones veuen l'obra divulgada a finals dels anys 1880 i el començament de 1890, en companyia de Carrière, Khnopff i Rodin. Cal assenyalar, nogensmenys, que les obres publicades són, en conjunt, poc nombroses i poc representatives, sobretot en el cas de Gustave Moreau, Puvis de Chavannes i Rossetti. A més a més, el gravat, principalment la xilografia, no dona una idea fidel de les pintures. Els comentaris no sempre són favorables, si bé any rere any són més comprensius, malgrat que siguin sovint molt generals i vagues. Només es tornen elogiosos després del 1889, sobretot a *La Il·lustración Ibérica*, que demostra ésser la revista barcelonina més documentada i més al corrent de l'art europeu contemporani. Crítics informats, Josep Yxart i Alfred Opisso sobretot, comencen a parlar de moviment espiritualista, d'escola simbolista. Aquesta es veu com antitètica de l'escola realista. Al nivell de les mentalitats, es nota que un canvi d'estètica pot tenir lloc. Els anys 1891 i 1892, els preraphaelites comencen a ésser coneguts i admirats, els noms de Barbey d'Aurévilly i de Villiers de L'Isle-Adam fan aparició a la premsa catalana. De fet, aquesta introducció de l'idealisme artístic, literari i musical es pot considerar un conjunt de senyals precursors d'una veritable implantació que és imminent, ja que, com em sembla haver-ho demostrat en d'altres treballs, començarà el 1893, any en què el món cultural català canviarà prou per a esdevenir apte per a rebre i adoptar la nova estètica idealista-simbolista. Pel que fa a l'època considerada, no hi ha encara a Catalunya cap artista o escriptor que es pugui afiliar al preraphaelisme o al Simbolisme francès.

Nogensmenys, un canvi s'ha produït en l'art català entre 1889 i 1893. Es deu principalment a la influència de Jean-François Millet, el Millet de *L'Angelus*. El moviment de la pintura religiosa realista amb Morelli, Uhde i Edelfelt va ajudar segurament al canvi de la pintura catalana, la qual, però, s'assembla molt més, tant estilísticament com temàtica, a Millet, l'únic pintor estranger que va tenir realment una influència sobre l'art català en el decenni 1882-1892. Gràcies a la unió entre la realitat i l'ideal que Millet realitza, inspira tot un corrent artístic anomenat per Raimon Casellas «bucòlic-místic», corrent preponderant a la secció de pintura catalana de l'Exposició de Belles Arts de Barcelona de 1891. Artistes realistes com Joan Llimona, Joan Cabrinety o Manuel Cusí pinten retrats de noies, centrats en primers termes de rostres encara realistes, en què l'artista però ha volgut reflectir un sentiment generalment religiós i n'ha accentuat el caràcter subjectiu i introspectiu, insistint sobre l'aspecte espiritual o místic, com ho fan d'altra banda els autors de pintura religiosa com Alexandre de Riquer i Josep Maria Tamburini. Fins i tot el campió del naturalisme, Santiago Rusiñol, presenta a l'exposició esmentada del 1891 un quadre, *El ce-*

mentiti de Flix, on Casellas veu la invencible tristesa del món. En el seu comentari general de l'exposició, l'agut crític nota que la pintura catalana es torna més subjectiva, més sintètica. Dóna la impressió d'un art intimista, recollit i nostàlgic. Conclou que «...van haver de manifestar-se amb tal plenitud les tendències bucolicomístiques que, pel nombre i la qualitat, varen arribar a constituir la característica del certamen».

Per a la majoria de pintures catalanes del decenni 1882-1892 no es pot parlar encara de pintura purament idealista. El moviment bucolicomístic a l'art religiós i el paisatge sentimental i poètic de Joaquim Vancells o Domenge continuen impregnats de realisme. Però ambdues tendències s'han de tenir en compte ja que es veuran recuperades, immediatament després del 1893, amb canvis estilístics evidents, una tècnica i uns temes més adients, i en nombrosos casos, i no és una casualitat, pels mateixos artistes, dins un moviment simbolista que, d'alguna manera, anuncien les dues tendències, particularment Joaquim Vancells i Alexandre de Riquer, vertaders precursors del neoespiritualisme en la pintura catalana.

ELISEU TRENC
Universitat de Reims

ANNEX

Llista cronològica per països d'articles i reproduccions d'obres d'art idealistes publicats a les revistes de Barcelona del 1883 al 1892

I. LA PINTURA RELIGIOSA ITALIANA

Domenico MORELLI

La Ilustración Artística, núm. 219, 8 març 1886 (80): *Ora pro nobis*.

La Ilustración Artística, núm. 231, 31 maig 1886 (186-191): article de H. Zimmern, «Domenico Morelli y sus obras», reproduccions dels quadres *Una escalera de oro*, *Talitha Cumi*, un estudi, 188; *Jesucristo escarnecido*, *Jesucristo befado*, *Los endemoniados* (189).

La Ilustración Artística, núm. 291, 25 juliol 1887 (288-289): *Mahoma. La plegaria antes de la batalla*.

La Ilustración Artística, núm. 301, 3 octubre 1887 (376-377): *Magdalena*.

La Ilustración Artística, núm. 335, 28 maig 1888 (178): *Stella Matutina*, comentari «Nuestros grabados».

La Ilustración Artística, núm. 369, 28 gener 1889 (43): *Juana Coeli*, dibuix.

La Ilustración Artística, núm. 381, 15 abril 1889 (132): *Adoración de la cruz*.

Augusto CORELLI

La Ilustración Artística, núm. 283, 30 maig 1887 (181): *Pobre María mía*, medalla exposició del Jubileu de Berlín.

G. de CHIRICO

La Ilustración Artística, núm. 362, 3 desembre 1887 (397): «El que llega y el que se va».

Ernesto BAZZARO

La Ilustración Artística, núm. 363, 10 desembre 1887 (401): *La vida*, premi del Príncipe Humberto, Exposición de Milán.

Giuseppe SCIUTI

La Ilustración Artística, núm. 429, 17 març 1890 (525): *Mater amabilis*, comentari «Nuestros grabados» (522).

II. L'IDEALISME ALEMANY, ESCANDINAV, SUÍS I CENTREEUROPEU

Les arts plàstiques

C. de BODENHAUSEN

La Ilustración Ibérica, núm. 114, 7 març 1885 (162): *La Fábula*.

La Ilustración Artística, núm. 185, 13 juliol 1885 (224-225): *El beso de la Willis*, comentari «Nuestros grabados».

Arnold BÖCKLIN

La Ilustración Ibérica, núm. 157, 2 gener 1886: *Idilio en el mar*, 6; *La gruta del dragón*, 7; *La violencia*, 10; «Nuestros grabados», 14.

W. BERNATZIK

La Ilustración Ibérica, núm. 157, 2 gener 1886 (5): *Rêverie*.

Wenceslas CERNY

La Ilustración Ibérica, núm. 199, 23 octubre 1886 (680-681): *El hada del bosque*; comentari «Nuestros grabados».

Gabriel MAX

La Ilustración Artística, núm. 239, 26 juliol 1886 (267): *Jesús curando a un niño enfermo*.

La Ilustración Artística, núm. 265, 24 gener 1887 (25): *Astartea*, comentari «Nuestros grabados».

La Ilustración Artística, núm. 275, 4 abril 1887 (108): *La resurrección de la hija de Zaire*.

La Ilustración Artística, núm. 313, 26 desembre 1887 (476): *La separación*.

La Ilustración Artística, núm. 319, 6 febrer 1888 (51): *La virgen y el niño*.

La Ilustración Artística, núm. 348, 27 agost 1888 (285): *Nuestro padre!...*

La Ilustración Artística, núm. 356, 22 octubre 1888: «Día de verano» (347); «El último ruego, mártir cristiana en Roma» (348).

La Ilustración Artística, núm. 381, 15 abril 1889 (135): *La paz*.

La Ilustración Artística, núm. 419, 6 gener 1890 (443): *Santa Elisabet, reina de Hungría, niña*.

Karl HOFF

La Ilustración Artística, núm. 317, 23 gener 1888 (37): *El otoño del alma*.

Conrad KIESEL

La Ilustración Artística, núm. 354, 8 octubre 1888 (329): *Laure de Noves*.

Wilhelm VOLZ

La Ilustración Artística, núm. 354, 8 octubre 1888 (335): *Santa Elisabet*, exposició de Munic.

Jürgen HOSSLIN

La Ilustración Artística, núm. 354, 8 octubre 1888 (336): *Pandora*, exposició de Munic.

Gustav EBERLEIN

La Ilustración Artística, núm. 357, 29 octubre 1888 (353): *El Amor abrazando a Psiquis sobre el Olimpo*, exposició de Munic.

Hans MAKART

«*La Ilustración*», núm. 375, 8 gener 1888 (20): *La música, La pintura*, frescs.

Frederic KAULBACH

La Ilustración Artística, núm. 375, 4 març 1889 (84): *Santa Cecilia*.

Ernest ZIMMERMANN

La Ilustración Artística, núm. 381, 15 abril 1889 (132): *Jesucristo y los pecadores*.

A. EDELFELT

«*La Ilustración*», núm. 564, 23 agost 1891 (536): *María Magdalena, leyenda finlandesa*, Salón de París; comentari «*Nuestros grabados*».

Arpad FESZTY

La Ilustración Artística, núm. 482, 23 març 1891 (177): *Las santas mujeres junto al sepulcro*, exposició de Munic, 1890.

Literatura i música

WAGNER

La Ilustración Artística, 23 abril 1882 (135-135): Joaquín Marsillach, *La historia de Lohengrin*.

Arte y Letras, núm. 2, 1 agost 1882: *Retrato de Wagner*, dibuix d'A. de Riquer (9); Joaquín Marsillach, «*La peregrinación a la meca del provenir*», 10; dibuixos de l'escenografia dels actes I i II de *Parsifal* per Pahissa i J. Morell a partir de gravats alemanys.

Arte y Letras, núm. 3, 8 agost 1882 (17-22): Joaquín Marsillach, «*La peregrinación a la meca del provenir, Bayreuth*».

Notas musicales y literarias, núms. 1 març, 15 març, 1 abril 1883: necrològics dedicats integralment a Wagner.

La Il·lustració Catalana, 1885: Publicació al llarg de tot l'any del poema èpic *Los Nibelungen*, traduït al català per Albert Puigdollers.

La Il·lustración Ibérica, núm. 114, 7 març 1885 (155-158): «Ricardo Wagner», article de A. García Llansó.

GOETHE

L'Avenç, núm. 8, 31 agost 1891: *Mignon*, traducció catalana de J. Maragall.

L'Avenç, núm. 4, abril 1892: *Epigrams venecians*.

III. EL PRERAFaelITISME BRITÀNIC I LA PINTURA NORD-AMERICANA

Les arts plàstiques

Frank DICKSEE

La Il·lustración Ibérica, núm. 111, 7 febrer 1885: il·lustració de l'escena del balcó de *Romeo y Julieta*, acte III, escena IV, de Shakespeare, edició de 1880.

La Il·lustración Ibérica, núm. 160, 23 gener 1886 (64): *Caballería*, quadre.

La Il·lustración Ibérica, núm. 200, 30 octubre 1886 (699): *Romeo y Julieta*, acte V, escena III, de Shakespeare, gravat de l'edició de Cassell & Cie., Londres, 1884.

La Il·lustración Ibérica, núm. 242, 20 agost 1887: *Retrato* (534); *Harmonía*, *Historia de amor* (535); *Memorias* (540); comentari «Nuestros grabados: Cuadros de F. Dicksee» (543).

La Il·lustración Ibérica, núm. 344, 3 agost 1889 (481): «A la sombra de la iglesia».

La Il·lustración Ibérica, núm. 417, 27 desembre 1890 (822): *Desplazamiento del cadáver del rey Arturo*.

La Il·lustración Ibérica, núm. 494, 18 juny 1892 (389): *La montaña de los vientos*.

Ford Madox BROWN

La Il·lustración Ibérica, núm. 123, 9 maig 1885 (291): *Luna de miel del rey Reynaldo*, comentari «Nuestros grabados» (302).

La Il·lustración Ibérica, núm. 293, 11 agost 1888 (509): *Work*, «trabajo», comentari «Nuestros grabados: Arte inglés contemporáneo» (510).

La Il·lustración Ibérica, núm. 423, 7 febrer 1891 (93): *Romeo y Julieta*.

La Il·lustración Ibérica, núm. 437, 16 maig 1891: *La parte de Cordelia* (309); *La ejecución de María Stuart* (311); *El sueño de un filósofo*, fresc (314).

La Il·lustración Ibérica, núm. 517, 26 novembre 1892 (763): *Inauguración del canal de Manchester*, pintura decorativa.

Albert MOORE

La Il·lustración Ibérica, núm. 134, 11 juliol 1885 (465): *Las margaritas*.

La Il·lustración Ibérica, núm. 139, 29 agost 1885 (556): *Cuarteto*.

PRERAFaelITES

La Il·lustración Artística, núm. 185, 13 juliol 1885 (223-224): «La pintura contemporánea en Inglaterra. Los pre-rafaelitas», article de F. Giner de los Ríos.

Edgar BOEHM

La Ilustración Ibérica, núm. 155, 19 desembre 1885(807): *Estatua de Thomas Carlyle*, comentari «Nuestros grabados».

Harry BATES

La Ilustración Ibérica, núm. 159, 16 gener 1886 (43): *Eneas y Mercurio*, relleu de bronze.

Herbert SCHMALTZ

La Ilustración Ibérica, núm. 164, 20 febrer 1886 (124): *Sir Galahad*.

La Ilustración Ibérica, núm. 362, 7 desembre 1889: *A orillas de la laguna*, evocació del tema d'Ofelia.

Edward BURNE-JONES

La Ilustración Ibérica, núm. 177, 22 maig 1886 (327): *Anunciación*, comentari «Nuestros grabados» (335).

La Ilustración Ibérica, núm. 293, 11 agost 1888 (503): *Sibila Dèlfica*, comentari «Nuestros grabados: Arte inglés contemporáneo» (510).

George WATTS

La Ilustración Ibérica, núm. 293, 11 agost 1888 (512): *Amor y muerte*, comentari «Nuestros grabados: Arte inglés contemporáneo» (510).

La Ilustración Ibérica, núm. 359, 16 novembre 1889 (723): *La aurora*.

Dante Gabriel ROSSETTI

La Ilustración Ibérica, núm. 219, 12 març 1887 (176): *Ecce Ancilla Domini*, comentari «Nuestros grabados».

La Ilustración Ibérica, núm. 297, 8 setembre 1888 (576): *Cristina Rossetti*, dibuix a la ploma, comentari «Nuestros grabados» (574).

La Ilustración Ibérica, núm. 330, 27 abril 1889 (257-263): «Gabriel Rossetti, ilustre pintor inglés», article d'Alfred Opisso; *Miniatura de D.G. Rossetti a la edad de 6 años*, medalla per a J. Hancock (261); *Rossetti* per Filippo Pistrucchi (267); *Autoretrato a la edad de 18 años* (270); *Retrato* por W. Holman Hunt, pastel (271), comentari «Nuestros grabados» (271).

La Ilustración Ibérica, núm. 462, 7 novembre 1891 (718): *Estudio de cabeza*, dibuix, comentari «Nuestros grabados» (715).

La Ilustración Ibérica, núm. 467, 12 desembre 1891 (790): *Retrato de D.G. Rossetti a los 42 años*; *Rossetti muerto* (dibuix); comentari «Nuestros grabados» (795).

La Ilustración Ibérica, núm. 519, 10 desembre 1892 (797): *Sir Galahad*.

Walter CRANE

La Ilustración Ibérica, núm. 236, 9 juliol 1887): *La edad antigua*, paper de pared; *El Poeta y Pegaso*, figura emblemàtica de l'aire, cartró per a ceràmiques (442-443); *La casa de Jack*, paper de pared, *Motivos campestres*, paper de pared (444); comentari «Nuestros grabados».

Salomon J. SOLOMON

La Ilustración Ibérica, núm. 241, 13 agost 1887 (519): *Rêverie*.

La Ilustración Ibérica, núm. 294, 18 agost 1888 (513): *Niobé*.

La Ilustración Ibérica, núm. 394, 15 juliol 1889 (233): *Amor sagrado y amor profano*.

La Ilustración Ibérica, núm. 407, 18 octubre 1890 (664): *Amor sagrado y amor profano*.

La Ilustración Ibérica, núm. 431, 4 abril 1891 (209): *Hipólito*.

Peter MACNAB

La Ilustración Ibérica, núm. 256, 15 octubre 1887 (663): *La dama de Shalott*.

William Holman HUNT

La Ilustración Ibérica, núm. 330, 27 abril 1889 (271): *Retrato de D.G. Rossetti a la edad de 25 años*, pastel.

La Ilustración Ibérica, núm. 441, 15 juny 1891: *Rienzi jurando vengarse*.

Enriqueta RAE

La Ilustración Ibérica, núm. 349, 7 setembre 1889 (561): *El céfiro acariciando a Flora*, comentari «Nuestros grabados» (574).

LA ESCULTURA INGLESA EN 1889

La Ilustración Ibérica, núm. 368, 18 gener 1890 (35): article on se cita H. Bates, T. Brock, R.A. Edward, N. Maclean i Pegram.

STRUDWICK

La Ilustración Ibérica, núm. 422, 31 gener 1891 (76): *La música del pasado*.

William RICHMOND

La Ilustración Ibérica, núm. 423, 7 febrer 1891 (83): *Epipsiquidion*, quadre inspirat de poema de Shelley.

John Everett MILLAIS

La Ilustración Ibérica, núm. 439, 30 maig 1891 (339): *La yerba alforjada*.

La Ilustración Ibérica, núm. 444, 4 juliol 1891 (436): *La piel de lobo*.

La Ilustración Ibérica, núm. 494, 18 juny 1892 (387): *El valle de Birman*.

La Ilustración Ibérica, núm. 519, 10 desembre 1892 (796): *La pequeña ciega*.

John RUSKIN

La Ilustración Ibérica, núm. 446, 18 juliol 1891: *J. Ruskin en 1876*, dibuix de G. Pilotell (451); comentari «Nuestros grabados: John Ruskin: (459).

Edward John POYNTER

La Ilustración Ibérica, núm. 466, 5 desembre 1891 (771): *Cabeza de estudio*, dibuix.

Mme. FORWARD

La Ilustración Ibérica, núm. 478, 27 febrer 1892 (135): *El ángel sepulcral*, estatua en guix.

William MORRIS

La Ilustración Ibérica, núm. 519, 10 desembre 1892 (788): *Las boras*.

Maurice GREIFFENHAGEN

La Ilustración Ibérica, núm. 519, 10 desembre 1892 (796): *Idilio*.

Arthur HUGUES

La Ilustración Ibérica, núm. 519, 10 desembre 1892 (797): *La Anunciación, La Natividad*.

Edward Onslow FORD

La Ilustración Ibérica, núm. 521, 24 desembre 1892: *Esculturas* (819, 822, 823, 826).

La pintura americana

Eliuh VEDDER

La Ilustración Ibérica, núm. 135, 1 agost 1885 (492): *Las Pléyades*, comentari «Nuestros grabados» (495).

La Ilustración Ibérica, núm. 141, 12 setembre 1885 (581): *El trono de Saturno*, comentari i poema de Joaquim Bartrina.

James WHISTLER

La Ilustración Ibérica, núm. 160, 23 gener 1886 (55): *Retrato de mi madre*, comentari «Nuestros grabados».

La Ilustración Ibérica, núm. 167, 13 març 1886 (161): *Retrato de Pablo Sarasate*, comentari «Nuestros grabados», 174.

M. CHURCH

La Ilustración Ibérica, núm. 237, 16 juliol 1887 (454): *El bada de la resaca*.

Siddons MOWBRAY

La Ilustración Ibérica, núm. 237, 16 juliol 1887 (451): *El deva [espíritu maligno] capturado por las Peris*.

La literatura

William SHAKESPEARE

«L'Avens», 1a època, núm. 32, 15 juny 1884: *Monòlog d'Hamlet*, traducció catalana.

Edgar POE

La Ilustración Ibérica, 1885: *Historias extraordinarias: el gato negro*, traducció castellana d'Adolfo Llanas.

La Ilustración, nùms. 377 i 378, 22 i 25 gener 1888 (54-55 i 70-71): *Edgar Poe: boceto literario por D.E.V.*

IV. L'ART IDEALISTA FRANCÈS I BELGA

Les arts plàstiques

Gustave DORÉ

La Ilustración Artística, núm. 59, 12 febrer 1883: Número consagrat en bona part a Gustave Doré, mort a París el 23 de gener de 1883; reproduccions d'illustracions de les *Fables de la Fontaine*.

La Ilustración Artística, núm. 91, 24 setembre 1883 (305): *Merlín el encantador*, dibuix.

La Ilustración Artística, núm. 116, 17 març 1884 (96): *El amor y el destino*, escultura.

La Ilustración, núm. 230, 29 març 1885 (194, 195, 198): article de Federico Cajal, *Bellas Artes* l'exposició de Belles Arts de Niça. El crític cita particularment Delacroix i Gustave Doré.

La Ilustración Artística, núm. 220, 15 març 1886 (102, 103): esbossos.

La Ilustración Artística, núm. 225, 19 abril 1886 (142, 143): dues il·lustracions de la *Historia de los Cruzados*, editada el 1886 a Barcelona per la casa Montaner y Simon, d'altra banda propietària de la revista: *Santo Sepulcro* (142) i *La adoración de la verdadera cruz por los Cruzados* (143).

La Ilustración, núm. 570, 4 octubre 1891 (636-637): il·lustracions per a *Don Quijote de la Mancha*.

Ary SCHEFFER

La Ilustración Ibérica, núm. 79, 5 juliol 1884 (421): *Margarita en la iglesia*.

Hippolyte FLANDRIN

La Ilustración Artística, núm. 119, 7 abril 1884 (120): *El domingo de ramos*, fresc. Comentari «Nuestros grabados» (115).

Auguste RODIN

La Ilustración Ibérica, núm. 129, 20 juny 1885 (381): *Victor Hugo en 1884*, bronze. Número consagrat a Victor Hugo que acabava de morir.

La Ilustración Ibérica, núm. 141, 12 setembre 1885 (579): *Bust de Jean-Paul Laurens*, dibuix.

La Ilustración Ibérica, núm. 159, 16 gener 1886 (46): «Nuestros grabados: medallones contemporáneos»: *Victor Hugo, Auguste Rodin, Emile Augier* per Ringel; comentari especial sobre Rodin.

La Ilustración Ibérica, núm. 282, 26 maig 1888: *Estudis*, dibuixos (323); *Los burgueses de Calais* (330); *Cabeza de Jules Dalou* (330), *Alphonse Legros, W. Henley* (331).

La Ilustración Artística, núm. 405, 30 setembre 1889: «Auguste Rodin», article d'Octave Mirbeau, text publicat en la *Revue Illustrée* (325-326); *Los burgueses de Calais*, fragment de la porta del Palais des Arts Décoratifs (325); *El beso, Busts de J. P. Laurens i de Dalou* (326); *Ciudadanos de Calais, bust de M. Legros* (327).

La Ilustración Artística, núm. 418, 30 desembre 1889 (437): *Victor Hugo*, bronze.

Gustave MOREAU

La Ilustración Ibérica, núm. 140, 5 setembre 1885: *La cabeza de Orfeo*, gravat de Jonnard (564); *David* (565); comentari «Nuestros grabados» (574).

La Ilustración Ibérica, núm. 236, 9 juliol 1887 (435): *El genio de la fábula*, frontispici d'una edició de les *Fables* de La Fontaine, a partir d'una aquarella; comentari «Nuestros grabados» (446).

Henri FANTIN-LATOURE

La Ilustración Ibérica, núm. 144, 3 octubre 1885 (634): *L'estudi*.

Jean-François MILLET

La Ilustración Ibérica, núm. 144, 3 octubre 1885: *Un albergue al aire libre* (631); *Preparando el desayuno* (634); *La comida* (637); comentari «Nuestros grabados» (639).

La Ilustración Ibérica, núm. 185, 17 juliol 1886 (464): *La pastora*, comentari «Nuestros grabados» (463).

La Ilustración Ibérica, núm. 186, 24 juliol 1886 (478): *El país de Millet. La Manche*, notícia biogràfica a «Nuestros grabados».

La Ilustración Ibérica, núm. 205, 4 desembre 1886 (769): *Recolección de las habas*.

La Ilustración Artística, núm. 396, 29 juliol 1889 (256): Nota respecte a la venda de *L'Angelus* per la quantitat de 535 000 francs.

La Ilustración Ibérica, núm. 346, 31 agost 1889 (552): *L'Angelus*.

La Ilustración Ibérica, núm. 363, 14 desembre 1889: *Autoretrato* (787); *Yendo al trabajo, El sembrador* (788); biografia sumària a «Nuestros grabados» (788).

William BOUGUEREAU

«La Ilustración», núm. 232, 12 abril 1885 (232-233): *Poesía pastoral*.

«La Ilustración», núm. 238, 24 maig 1885 (322, 323): «Bellas Artes, Salón de 1885 de París», article de Federico Cajal, cita especialment Bouguereau.

Pierre PUVIS DE CHAVANNES

«La Ilustración», núm. 238, 24 maig 1885 (322, 323): «Bellas Artes, Salón de 1885 de París», article de Federico Cajal, cita especialment a Puvis de Chavannes.

La Ilustración Ibérica, núm. 203, 20 novembre 1886 (737): *Retrat de Puvis de Chavannes*, «eminente pintor francès», per Léon Bonnat. Comentari «Nuestros grabados», 750-751.

La Ilustración Ibérica, núm. 227, 7 maig 1887 (304): *La familia del pescador*, comentari «Nuestros grabados», 303.

L. MONTEGUT

La Ilustración Ibérica, núm. 157, 2 gener 1886 (4): *A la luz de la luna*.

La Ilustración Ibérica, núm. 158, 9 gener 1886 (21): *Últimas ilusiones*.

La Ilustración Ibérica, núm. 174, 1 maig 1886 (279-280): *Un amante de la luna*, dibuix.

La Ilustración, núm. 327, 6 febrer 1887 (89): *Fantasía*.

Albert MAIGNAN

La Ilustración Ibérica, núm. 179, 5 juny 1886 (360-361): *El despertar de Julieta*, Exposició de Belles Arts de París, 1886.

La Ilustración Artística, núm. 339, 25 juny 1888: *El toque de rebate*, supl. Artíst. (212-213), Saló de París de 1888.

Charles MERYON

La Ilustración Ibérica, núm. 179, 5 juny 1886 (363): *El vampiro*, gravat de la sèrie «Tours de Notre Dame de Paris».

La Ilustración Ibérica, núm. 450, 15 agost 1891: *Rue des mauvais garçons* (518); *Galerie de Notre Dame* (519); *El renacimiento del grabado a la punta seca en Francia: Meryon, Troyon, Linnell, Jacquemart, Bracquemont, Millet, Corot, Daubigny* (518-519).

La Ilustración Ibérica, núm. 517, 26 novembre 1892 (758): *Autoretrato*, gravat; «Meryon, insigne grabador francés».

Jean-Jacques HENNER

La Ilustración Ibérica, núm. 249, 8 octubre 1887 (643): *Herodías*, Exposició de Belles Arts de París de 1887, comentari «Nuestros grabados» (654).

La Ilustración Artística, núm. 381, 15 abril 1889 (134): *Jesucristo muerto*.

Léon PERRAULT

La Ilustración Artística, núm. 262, 3 gener 1887 (3): *La ninfa y el amor*, comentari «Nuestros grabados» (2).

Raphael COLLIN

La Ilustración Artística, núm. 332, 7 maig 1888 (157): *Final de verano*, pintura decorativa per a «La Sorbonne», Saló de 1888.

La Ilustración Artística, núm. 402, 9 setembre 1889 (301): *La mañana*, Exposició Universal de París de 1889.

La Ilustración Ibérica, núm. 337, 15 juny 1889 (372): *Crepúsculo de verano*, comentari «Nuestros grabados».

Eugène CARRIÈRE

La Ilustración Artística, núm. 385, 13 maig 1889: *Maternidad* (165), comentari «Nuestros grabados» (162).

La Ilustración Artística, núm. 551, 18 juliol 1892 (451): *Maternidad*, Saló del «Champ de Mars», 1892.

Hippolyte LUCAS

La Ilustración Artística, núm. 392, 1 juliol 1889 (220): *Los hilos de la Virgen*.

La Ilustración, núm. 541, 15 març 1891 (173): *Los hilos de la Virgen*.

Alfred AGACHE

La Ilustración Artística, núm. 438, 19 maig 1890 (604): *Las peonías*.

Albert BESNARD

La Ilustración Artística, números de març i abril 1891: Il·lustracions per a *El anillo de Amasis* de Lord Lytton.

RENARD

La Ilustración Artística, núm. 492, 1 juny 1891 (341): *La noche*.

Georges ROCHEGROSSE

La Ilustración Artística, números de maig i juny 1891: Il·lustracions per a *Cuento de amor* de Paul Marguerite.

Fernand KHNOFF

La Ilustración Ibérica, núm. 457, 3 octubre 1891: *Autoretrato*, dibuix a la ploma, estudi per a *Memories* (636); *La unión del animalismo y del ángel* (636); *El adiós, Retrato de mi hermana* (pastel), *La tentación de San Antonio* (637); comentari «Nuestros grabados» (627).

La literatura

Jules MICHELET

«La Ilustración», núm. 218, 4 gener 1885: Anunci de l'edició castellana de *La Sorcière*, «La Bruja».

BAUDELAIRE

La Ilustración Ibérica, números de juliol a novembre 1887: *Lecturas: Baudelaire* per Clarín.

La Ilustración Artística, núm. 418, 30 desembre 1889, 437: *Retrato de Baudelaire en 1844* per Emile Deroy.

Paul BOURGET

La Ilustración Ibérica, números de desembre 1887: *Lecturas: Paul Bourget* per Clarín.

Théodore de BANVILLE

La Ilustración Artística, núm. 418, 30 desembre 1889 (436, 437): *Estado de la poesía francesa en 1889*.

Guy de MAUPASSANT

La Ilustración Artística, núm. 421, 20 gener 1890 (458-459): *Evolución de la novela en el siglo XIX*.

Jules BARBEY D'AUREVILLE

«La Ilustración», núm. 576, 15 novembre 1891 (715): *Nota sobre la traducción española de «El cabecillo Destouches»*.

Auguste VILLIERS DE L'ISLE-ADAM

La Ilustración Ibérica, núm. 490, 21 maig 1892 (323): *Retrato* per Paul Dester, comentari «Nuestros grabados» (326).